

М.М.Молдаханова¹, Г.С. Абилдаева^{1*}, Г.Ж.Лекерова¹, А.М.Үсенова¹

¹ М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент, Қазақстан

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНЕ БЕЙІМДЕЛУІН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада ЖОО-да ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттерді оқу процесіне бейімдеуді психологиялық-педагогикалық қолдау мәселесі қарастырылады. ЖОО-да білім алу барысында студенттер әртүрлі әлеуметтік деңгейлері бар жаңа ұжымға ықпалдасу, ғылыми ақпараттың үлкен көлемін өз бетінше іздестіру және өңдеуді жүзеге асыру қажеттілігімен, оқу-кәсіби міндеттерді орындауға уақытты жоспарлауымен байланысты бірқатар қиындықтарға тап болады. Бейімделу адамзаттың әлеуметтік-мәдени тәжірибесін мұра ету арқылы өзін-өзі өндіруді және өзін-өзі дамытуды қамтамасыз ететін қоғамның өзін-өзі ұйымдастыруының маңызды үдерісі, ол тұлғалардың әлеуметтік тәжірибені игеруі және оны іс-әрекетте жаңғыртуы барысында жүзеге асырылады. Кәсіби және еңбек қызметінде өз мүмкіндіктерін іске асыру қажеттілігі маман даярлаудың көп жылдық тәжірибесі мен жеке қызығушылықтарына сәйкес оқу пәндерін таңдауда дербестікке ұмтылуда оқу бағдарламасын сақтау қажет. Оқу-кәсіби іс-әрекетті табысты игеруі үшін жоғары интеллектуалдық дайындық, ерікті күш-жігерді жұмылдыру, ұйымшылдық талап етіледі.

Түйін сөздер: ерекше білім алуға қажеттілігі бар тұлға, инклюзивті білім беру, бейімдеу, қолдау, психологиялық-педагогикалық қолдау, жоғары оқу орны.

М.М.Молдаханова¹, Г.С. Абилдаева^{1*}, Г.Ж.Лекерова¹, А.М.Үсенова¹

¹ Южно Казахстанский университет им. М.Ауэзова
Шымкент, Казахстан

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ К УЧЕБНОМУ ПРОЦЕССУ

Аннотация

В статье рассматривается проблема психолого-педагогического сопровождения адаптации студентов с особыми образовательными потребностями к учебному процессу в вузе. В процессе обучения в вузе студенты сталкиваются с рядом трудностей, связанных с необходимостью интеграции в новый коллектив с разным социальным уровнем, осуществления самостоятельного поиска и обработки большого объема научной информации, планирования времени на выполнение учебно-профессиональных задач. Адаптация-важнейший процесс самоорганизации общества, обеспечивающий самообразование и саморазвитие через наследование социокультурного опыта человечества, который осуществляется в ходе освоения индивидами социального опыта и его воспроизводства в деятельности. Необходимость реализации своих возможностей в профессиональной и трудовой деятельности в соответствии с многолетним опытом подготовки специалистов и личными интересами в стремлении к самостоятельности в выборе учебных дисциплин следует соблюдать учебную программу. Для успешного

освоения учебно-профессиональной деятельности требуется высокая интеллектуальная подготовка, мобилизация добровольных усилий, сплоченность.

Ключевые слова: *личность с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, адаптация, поддержка, психолого-педагогическая поддержка, высшее учебное заведение.*

M.Moldakhanova¹, G.S. Abildayeva^{1}, G.Lekerova¹, A.Usenova¹*

*¹ M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR THE ADAPTATION OF STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS TO THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract

The article changes the problems of psychological and pedagogical support for adolescents with educational diseases caused by educational processes at the university. In the process of studying at a university, students face a number of difficulties associated with the need to integrate into a new team with different social levels, to independently search and process a large amount of scientific information, and plan time for the implementation of educational and professional tasks. Adaptation is the most important process of self-organization of society, providing self-education and self-development through the inheritance of the socio-cultural experience of mankind, which is carried out in the course of the development of social experience by individuals and its reproduction in activity. The need to realize their capabilities in professional and labor activities in accordance with many years of experience in training specialists and personal interests in striving for independence in the choice of academic disciplines should follow the curriculum. Successful development of educational and professional activities requires high intellectual preparation, mobilization of voluntary efforts, and cohesion.

Keywords: *personality with educationally ill students, inclusive education, adaptation, support, psychological and pedagogical support, institution of higher education.*

КІРІСПЕ

Қазақстан тәжірибесінде инклюзивті білім беру адамның әлеуметтік, мәдени, табиғи ерекшеліктеріне қарамастан барлығына білім беру ретінде айқындалған. Ерекше білім беруге қажеттілігі бар студенттерді нақты білім беру жүйесіне қосуға бағытталған іс-әрекеттер қазіргі заманғы білім беру жүйесінің негізіне алынған іргелі реформалар мен кеңестік заманнан қалған әдістер контекстінде қабылданды. Осы орайда еліміздегі инклюзивті білім беруді жетілдіруді қамтамасыздандыруға мүмкіндік беретін нормативтік құқықтық құжаттарға талдау жасалады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында (2017ж.) «ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалар (балалар)» ұғымы: «денсаулыққа байланысты білім алуда тұрақты немесе уақытша қиындықтар көретін, арнайы, жалпы білім беретін оқу бағдарламалары мен қосымша білім берудің білім беру бағдарламаларын қажет ететін адамдар (балалар)» деп түсіндіріледі [1].

«Психологиялық-педагогикалық қолдап отыру – білім беру ұйымдарында іске асырылатын, процесінде ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды (балаларды) ойдағыдай оқыту және дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалатын жүйелі-ұйымдастырылған қызмет» - деп анықталады [2].

Жалпы әлемдік тәжірибедегі инклюзивті білім беру, білім беруге ерекше қажеттіліктері бар адамдарды оқыту мен тәрбиелеуде жекелей оқыту ұстанымын жүзеге асыруға негізделген.

Қазақстанның білім беру жүйесінің экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымдары (ЭЫДҰ) стандарттарына бағдарлау ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаларды анықтауға бірыңғай тәсілдерді қамтамасыз етудің маңыздылығын атап көрсетеді.

ЭЫДҰ елдерінде «ерекше білім беру қажеттіліктері» термині дене, психикалық ерекшеліктері, қабылдау мен мінез-құлқының бұзылуы бар балаларға, созылмалы аурулары бар балаларға, ауруханада немесе үйде ұзақ уақыт емделіп жатқан балаларға, эмоциялық проблемалары бар балаларға, қолайсыз отбасылардың балаларына, жетім балаларға немесе ата-анасының қамқорлығынан айырылған балаларға, зорлық-зомбылықты бастан кешірген балаларға, әскери қақтығыстар аймақтарындағы балаларға, босқындарға және орын ауыстырған адамдарға қолданылады [3, б.6].

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымдары ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаларды үш санатқа бөледі:

- А санаты (Disabilities - денсаулықтың бұзылуы): медициналық тұрғыдан қаралатын мүмкіндіктері шектеулі немесе денсаулығы бұзылған адамдар (мысалы, сенсорлық, қозғалыс, неврологиялық бұзылулар);

- В санаты (Difficulties - қиындықтар): мінез-құлық немесе эмоциялық проблемалары бар тұлғалар және оқытудағы ерекше қиындықтары бар тұлғалар;

- С санаты (Disadvantages – әлсіз, қорғалмаған топ): әлеуметтік, психологиялық, экономикалық, лингвистикалық, мәдени себептерге байланысты ерекше білім беру қажеттіліктері пайда болатын адамдар [4, б. 30].

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының елдері оқу барысында қиындықтар туғызатын тұлғалар мен олардың салдары ерекше білім беру қажеттілігі себептерінің үш тобын қарастыруды ұсынады: психофизикалық дамудың бұзылуы; мінез-құлық және эмоциялық мәселелер; өмірдің қолайсыз жағдайлары (әлеуметтік, психологиялық, экономикалық, лингвистикалық және т.б. мәселелер).

Сондықтан ЖОО-ның алдында ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттерді оқу процесіне бейімдеуді психологиялық-педагогикалық қолдау міндеті тұр. Ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттердің жаңа әлеуметтік рөлдерді меңгеруімен байланысты өмірлік іс-әрекетінің маңызды кезеңдерінде, атап айтқанда, жоғары оқу орнында кәсіби білім алуын және студенттік кезеңде білім беру ортасына бейімделуін зерттеу қажет.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

ЖОО-да ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттерді оқу процесіне бейімдеуді психологиялық-педагогикалық қолдаудың мынадай негізгі әдістері қолданылады:

- психологиялық кеңес беру ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттердің қиындықтарды шешу үшін педагог-психологқа жүгінуі кезінде жүзеге асырылады. Жеке дара және топтық түрде, сонымен бірге қашықтықтан оқыту технологияларын қолдана отырып, онлайн және офлайн форматта да көмек көрсетіледі. Кеңес беру кезінде тренингтің әртүрлі элементтерін қолданылып, ұсыныстар беру арқылы студенттерді өз мәселелерін шешуге бағыттауға болады;

- психологиялық-педагогикалық диагностика жүйелі жүргізілуі тиіс, ол ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттердің жеке ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін, университет жағдайына әлеуметтік бейімделудегі бұзушылықтардың себептері мен механизмдерін анықтауға көмектеседі. Диагностикалық зерттеудің нәтижелері көбінесе ерекше білім беруге қажеттілігі бар студенттермен түзету және дамыту жұмыстарын ұйымдастыруға негіз болады;

- психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі құрамдас бөлігі түзету және дамыту жұмыстары ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттердің танымдық, эмоционалдық-ерікті және жеке саласындағы мәселелерді жоюға бағытталған уақтылы мамандандырылған көмекті қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, білім беру бағдарламасында қарастырылған білімді

меңгерудегі қиындықтарды, теріс әсер ететін факторларды анықтауды және тұлғааралық мәселелерді түзетуді де қамтиды. Түзету және дамыту жұмыстары топтық жұмыс, тренингтер түрінде ұйымдастырылуы мүмкін, оқу іс-әрекеттерінің дағдыларын жетілдіруге және оқу іс-әрекетіне мотивацияны арттыруға ықпал етеді;

- психологиялық ағарту ерекше білім беруге қажеттілігі бар білім студенттерді және оның отбасының құқықтарын қорғайтын заңнамалық актілер, әлеуметтік кепілдіктер, түрлі қызмет көрсететін қоғамдық және мемлекеттік ұйымдар туралы ақпараттар беруді көздейді.

- профилактикалық қызмет ерекше білім беруге қажеттілігі бар студенттерді инклюзивті білім беру жағдайларына бейімдеу процесінде әлеуметтік және психологиялық дезадаптация құбылыстарының алдын алуға бағытталады.

Мақаламыздың негізгі мақсаты ЖОО-да ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттерді оқу процесіне бейімдеудің ерекшеліктерін айқындау болып табылады. Осы орайда ЖОО-да ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттерді оқу процесіне бейімдеуді психологиялық-педагогикалық қолдауды зерттеу барысында алғашқы эксперименттік тәжірибе жұмыстарын ұйымдастыру жоспарланады.

Зерттеу мәселесі бойынша эксперименттік тәжірибе жұмыстары М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті базасында жүргізілді. Зерттеуге «Тарих және педагогика» факультетінің «6В03130 – «Психология» Білім беру бағдарламасы бойынша 1 курс студенттері қатыстырылды, жалпы саны – 40 студент.

Зерттеуімізде Дж. Мореноның «Топтағы тұлғааралық қатынастарды диагностикалаудың социометриялық әдісі» қолданылады. Студенттерге бұл әдістің мынадай нұсқаулығы ұсынылады: Сіздің студенттік тобыңыз құрылған кезде, әрине, әрқайсыңыздың тілектеріңізді ескеру мүмкін болмайды. Қазіргі уақытта тобыңызда қарым-қатынас сіз үшін жеткілікті түрде дамыды, сондықтан сіздің қалауыңызды ескере отырып, студенттік қауымдастықтың жақсы жұмыс істеуін ұйымдастыруды анықтайтын сұрақтарға жауап беріңіз. Сұрақтарға жауап бере отырып, студенттік топ мүшелерінің үшеуінің аты-жөнін, тегін жазыңыз (әр түрлі сұрақтарға жауаптардағы фамилиялар қайталануы мүмкін). Студенттік топтардың санына сүйене отырып, артықшылықтар санын 3 адамға дейін шектеу шарты ұсынылады.

Қойылған сұрақтарға жауаптарда шынайы болыңыз, сіздің жауаптарыңыздың құпиялығына зерттеушілер кепілдік береді.

1. Сіздің топтағы студенттердің қайсысын сабаққа дайындалуға көмек сұрар едіңіз?

а) біріншіден, –

б) екіншіден, –

в) үшіншіден, –

2. Сіздің тобыңыздағы студенттердің қайсысын туған күніңізге шақырар едіңіз?

а) біріншіден, –

б) екіншіден, –

в) үшіншіден, –

3. Егер сіздің тобыңыз таратылса, сіз кіммен бірге жаңа ұжымда бірге оқуды жалғастырғыңыз келеді?

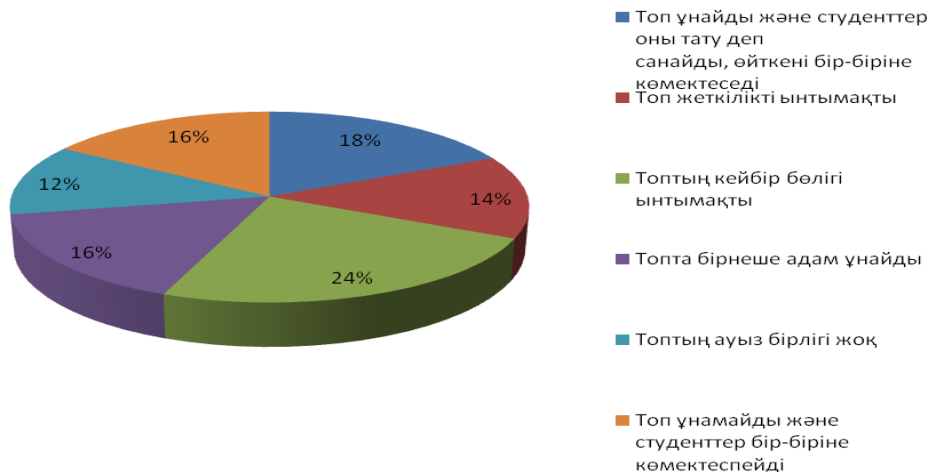
а) біріншіден, –

б) екіншіден, –

в) үшіншіден, –

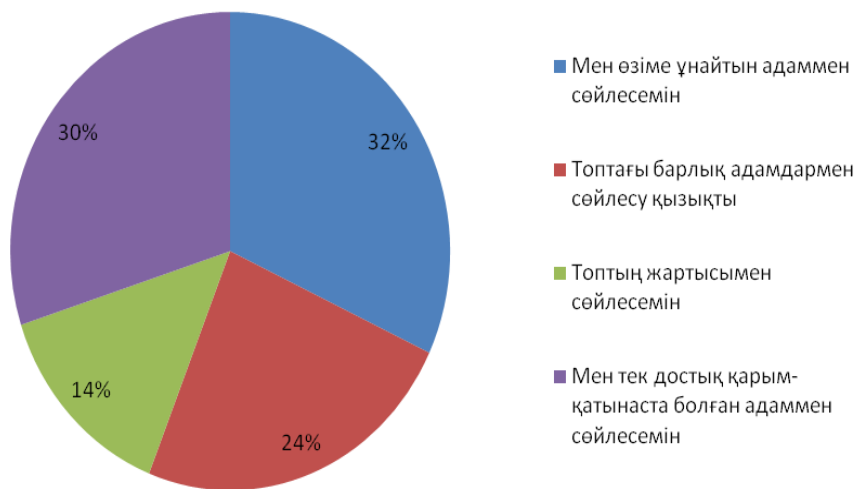
Осы әдісті қолдану барысындағы диагностика нәтижелерін талдайтын болсақ, төмендегідей мәліметтер алынды: студенттердің топтағы өзараәрекеттестік пен қарым-қатынас сипатына басты назар аударытыны анықталады.

Топтағы өзараәрекеттестік сипатын «топ ұнайды және студенттер оны тату деп санайды, өйткені бір-біріне көмектеседі» (18%), «топ жеткілікті ынтымақты» (14%), «топтың кейбір бөлігі ынтымақты» (24%), «топта бірнеше адам ұнайды» (16%), «топтың ауыз бірлігі жоқ» (12%), «топ ұнамайды және студенттер бір-біріне көмектеспейді» (16%) пайымдайды (1-сурет).

Сурет 1 – Топтағы өзараәрекеттестік сипаты

Топтағы қарым-қатынас сипатын келесідей тұжырымдар айғақтайды: «мен өзіме ұнайтын адаммен сөйлесемін» (32%), «топтағы барлық адамдармен сөйлесу қызықты» (24%), «топтың жартысымен сөйлесемін» (14%), «мен тек достық қарым-қатынаста болған адаммен сөйлесемін» (30%) (2-сурет).

Сурет 2 – Топтағы қарым-қатынас сипаты

Сонымен бірге студенттермен жүргізілген сауалнама нәтижесі студенттік ұжымның қанағаттануына көбінесе олардың топтарымен, курстастарымен, оқытушыларымен, деканатпен қарым-қатынасы әсер ететіндігін көрсетеді. Студенттердің 50% студенттік топтардың кураторларымен қалыптасқан қарым-қатынастарға риза екенін білдірсе, ал қалған 50% қарым-қатынасқа риза емес екенін айтады.

ЖОО-да ерекше білім беруге қажеттілігі бар студенттерді оқу процесіне бейімдеуді психологиялық-педагогикалық қолдау барысындағы жүгізілген жұмыстардың нәтижесінде келесідей ұсыныстар жасалады: тиімді тұлғааралық қарым-қатынасты ұйымдастыру; студенттер тобында қолайлы психологиялық атмосфераны құру; стресске төзімділікті арттыру және стресстік жағдайларда тиімді мінез-құлыққа, психоэмоционалдық

шиеленісті жеңілдету әдістерін үйрету, мазасыздықтың алдын алуға және өзін-өзі ұйымдастыруға дағдыландыру.

НӘТИЖЕЛЕР МЕН ТАЛҚЫЛАУЛАР

ЖОО-да ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттерді оқу процесіне бейімдеуді психологиялық-педагогикалық қолдау мәселесін зерттеуде әдіснамалық талдаудың категориялық кеңістігі анықталады. Осы орайда алдымен «бейімделу», «ерекше білім беру қабілеттілігі бар тұлға», «психологиялық-педагогикалық қолдау», «инклюзивті білім беру» ұғымдарының мазмұнын нақтылау қажет. Психологиялық және педагогикалық ғылыми еңбектерде адамның жаңа ортаға бейімделуі өзекті мәселелердің біріне саналады.

«Бейімделу» ұғымын XVIII ғасырдың екінші жартысында Х.Ауберт ғылыми қолданысқа енгізді, ол жарықтың өзгеруі (жарыққа және қараңғыға бейімделу) кезінде жарық сезімталдығының жоғарылауына және төмендеуіне сілтеме жасау үшін қолданды. Ары қарай «бейімделу» ұғымы физиология ғылымында тірі ағзаның қоршаған ортаның тұрақты өзгеретін жағдайларына бейімделуін анықтау үшін қолданылады. Бұл ұғым латынның «adaptio» сөзінен шыққан, кең мағынада өзгеретін сыртқы және ішкі жағдайларға бейімделу [5, б. 109].

«Бейімделу» процессуалдық, құрылымдық, функционалдық және нәтижелі аспектілерді қамтитын күрделі көпкомпонентті және көпаспектілі пәнаралық категория ретінде ғылым салаларында әртүрлі мағынада түсіндіріледі.

Әлеуметтану ғылымында бейімделу тұлғаның негізгі қоғамдық құндылықтары мен нормаларын меңгеруі деп түсіндіріледі. Э.Дюркгейм бейімделуді әлеуметтік нормалардың адамның мінез-құлқына әсер етуі позициясы тұрғысынан қарастырды. Оның пікірінше, бейімделу – қосарлы сипаттағы (күштеу-ерікті) жалпы әлеуметтік нормалары индивидтің жүзеге асыруы [6, б.352].

Мәдениеттану ғылымында мәдениет бейімделудің негізгі тетігі ретінде қарастырылады. Ғалымдар мәдениетті адамның мінез-құлқы, яғни өмір сүру моделі оның тұрмысын түзетіп, климаттық жағдайларға бейімделуіне мүмкіндік береді деп тұжырымдайды [7, б.127].

Педагогика ғылымында бейімделу «жасөспірімнің тұлғалық ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін тереңірек зерттеу арқылы әлеуметтік мінез-құлық нормаларына үйрету және оның өз бетінше жетілуге дайындығын қалыптастыруға негізінделген оқыту мен тәрбиелеу үдерісіндегі тұлғалардың өзара әрекеттестік» деп түсіндіріледі [8, б.24].

Психология ғылымында бейімделу қоршаған ортаның объективті факторлары әсерінен адам психикасының қайта құрылуы, сондай-ақ адамның сан алуан түрлі орта талаптарына еш ыңғайсыздық сезінбей бейімделу қабілеті деп түсіндіріледі. Психологиялық тұжырымдамаларда тұлғаны бейімдеу, бір жағынан, белсенді бейімделу үдерісі ретінде әрекет етеді, топтың немесе жеке тұлғаның белгілі бір, тұрақты, сыртқы жағдайларға үйренуі, екінші жағынан, бейімделудің мәні адам мен ортаның белсенді өзара әрекеттесуі ретінде түсіндіріледі, егер адам қоршаған ортаның талаптарына «бейімделіп» қана қоймай, соның әсерінен қоршаған ортаның өзгеруіне алып келеді [9, б.18].

Жалпы алғанда, бейімделу – бұл тірі организмнің қажеттіліктері және оның тіршілік ету ортасының ерекшеліктері арасындағы өзара әрекеттесу үдерісі. Қоршаған орта жағдайларының өзгеруі тірі организмдерге қойылатын талаптардың өзгеруіне алып келсе, ал қоршаған ортаның «талаптарына» жауап ретінде организмдердің өзгеруі оның мазмұны мен қажеттіліктерінің өзгерістерін сипаттайды.

Бейімделу мінез-құлықты динамикалық үдеріс деп түсіндіреді, соның арқасында тірі организмдердің қозғалмалы жүйелері жағдайлардың өзгергіштігіне қарамастан, ұрпақтың өмір сүруіне, дамуына және жалғасуына қажетті тұрақтылықты сақтайды. Бейімделу үдерісінің екі компонентінің болуы міндетті шарт болып табылады: кім бейімделеді және бейімделу не үшін жүзеге асырылады.

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар студенттер ЖОО-ның ортасына бейресми және формальды деңгейде бейімделеді, әртүрлі адамдармен қарым-қатынаста жағымсыз эмоционалдық тәжірибелерді жиі сезінеді, олардың әсерінен импульсивті әрекет етеді,

ауызша агрессияны көрсетеді немесе басқа адамдармен байланыстан алшақтайды. Бұл жағдайлар ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттердің мінез-құлқының жағымсыз эмоционалдық жағдайын күшейтеді және психологиялық бейімделу қиындықтарын арттырады, тұлғалық өсуіне теріс әсер етуі жеке мәселелерде бағдарлауын баяулатады.

Сондықтан ЖОО-ның жағдайларына бейімделу кезеңіндегі жағымсыз эмоцияларын жеңуге үйрету қажет. Өйткені, ол жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларын толық игеруіне ықпал етпеуі мүмкін, бірақ кәсіби қалыптасу үдерісіне және жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін де кәсіби тиімділікке теріс әсер етуі ықтимал.

Қарастырылып отырылған мәселені отандық ғалымдар (З.А.Мовкебаева, Р.А.Сулейменова, А.К.Сатова, А.К.Оралбекова, А.Б.Дузелбаева, А.С.Мағауова, З.М.Садвакасова және т.б.) зерттеген.

З.А.Мовкебаеваның пікірінше, инклюзивті білім беру жалпы білім берудің қолжетімділігін және барлық балалардың, соның ішінде мүмкіндігі шектеулі балалардың әртүрлі білім алу қажеттіліктеріне бейімделуін білдіретін жалпы білім берудің даму үдерісі [10, б. 165].

И.А.Оралканова бастауыш сынып мұғалімдерінің инклюзивті білім беру жағдайындағы жұмыстарға дайындығын қалыптастыру мәселесін зерттей отырып, инклюзивті білім беру балалардың әртүрлі білім алу қажеттіліктерін түсіну, білім беру үдерісіне қатыстыру арқылы қажеттіліктеріне сай қызметтер көрсету деп анықтайды [11, б.210].

А.С.Мағауова инклюзивті білім беру жағдайында университеттің ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларына арналған психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді модельдеу мәселесін зерттей отырып, қазіргі тәжірибесі әлі де шектеулі, оған басқарушылық, экономикалық және әдістемелік қолдау жүйесі қажет. Инклюзивті жоғары мектепте сүйемелдеу кешенді көмек көрсетудің оңтайлы моделін құру педагог-психолог пен тьютордың жұмысынан көрінеді. Мүгедектігі бар адамдарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді университеттің білім беру қызметіне енгізбестен іс жүзінде олардың білім алуына инклюзивті тәсілдерді жүзеге асыру мүмкін емес деп тұжырымдайды [12, б.72].

З.М.Садвакасова әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Философия және саясаттану факультетінің педагогикалық мамандықтарындағы ерекше қажеттіліктері бар студенттердің бейімделу тәжірибесін қарастыра отырып, жоғары оқу орындарындағы мүмкіндігі шектеулі студенттерді табысты бейімдеуге және сүйемелдеуге ықпал ететін кешенді тұжырымдама дайындайды. Кешенді және жүйелі тұрғыларға сәйкес дайындалған тұжырымдама «тәуекел тобындағы» студенттердің табысты бейімделуіне қажетті: инклюзия кабинеті, «Әлеуметтік үлгілеу» технологиясы, «Тьютор» технологиясы, «Жол картасы» («Кездесу» формасы) «Педагогикалық қолдау» технологиясы, «Серуендеу» технологиясы, «Командалық ынтымақтастық» технологиясы, «Кеңес беру» технологиясы, «Мобильді жылжымалы мектеп» технологиясы сияқты құралдар мен технологияларды қамтиды. Көрсетілген үлгіде курстастар арасынан «Тьютор» көмекші және ассистент-көмекші (еріктілер) рөлдері байқауын өткізеді. Автор сипатталған технологиялар инклюзивті білім беруде жеке тұлғаны дамытуда кешенді тәсілді қолданатын адамдар үшін белгілі бір құндылық болуы мүмкін деп есептейді [13, б.56].

Ресей ғалымдары (К.А.Абульханова-Славская, В.И.Байденко, Е.А.Климов, Н.С.Пряжников және т.б.) жоғары оқу орнында студенттің кәсіби тұлғалық қалыптасуы, білім алудың бастапқы кезеңінде жастардың студенттік өмірге психологиялық бейімделу қиындықтары мәселесін зерттеді.

Д.А.Андреева студенттердің университетке психологиялық бейімделу мәселесін зерттей отырып, бейімделуді білім беру ортасының белсенді өзара әрекеттесу үдерісі ретінде қарастырады. Авторлардың пікірінше, бірінші курс студенті университеттің талаптарына бейімделіп қана қоймай, оларға әсер етіп, сол арқылы қоршаған ортаның өзгеруіне де алып келуі мүмкін. Жаңа әлеуметтік-мәдени жағдайлар мен кәсіби іс-әрекетке көшу іс жүзінде

стресстік әсер және жағымсыз эмоционалдық тәжірибе де тудырады, ол бұрын кездеспеген қиын өмірлік жағдайлардың тізбегі ретінде әрекет етеді [14, б.151].

А.А.Реан бейімделуді индивидтің ішкі өзгерістерінің үдерісі мен нәтижесі, сыртқы ортаға белсенді бейімделуі мен өмір сүрудің жаңа шарттарына байланысты өзін-өзі өзгертуі деп тұжырымдайды. ЖОО-ға бейімделу процесі студенттің өзін-өзі өзгерту спектрін және жаңа жеке қасиеттерін дамытуды қамтитын ісіктердің көзі болып табылады, өйткені бұл жерде оның белсенді бейімделуі, белсенді өзін-өзі өзгерту, университеттің талаптарына сәйкес өзін-өзі түзету қажет [15, б.17].

Жалпы адамның бейімделуінің бес негізгі түрі бар: биологиялық, физиологиялық, психологиялық, мәдени және әлеуметтік. Әлеуметтік-психологиялық бейімделу жеке тұлға мен әлеуметтік орта арасындағы үйлесімділік күйі, мұнда бір жағынан жеке адамның қажеттіліктері, екінші жағынан қоршаған орта талаптары толығымен қанағаттандырылады, осы күйге қол жеткізілетін күрделі тұтас үдеріс. Оның мәні іс-әрекеттің жаңа жағдайларын сәтті игеру, жаңа ресми және одан да маңыздысы бейресми қатынастар жүйесіне «ену», белгілі бір мәртебенің жаңа микроортасында болу және айналысу, эмоционалдық жайлы, перспективалық үміт күттіретін позицияда өзін-өзі растау болып табылады.

Бейімделу үдерісін қамтамасыз ететін жеке қасиеттердің біріне бейімділік жатады. Бейімділік тұлғаның өзгертін қоршаған орта жағдайларына бейімделу қасиеті және бейімделу қабілетінің жоғалуы (бұзылуы) ретінде қарастырылады, жалпы қорғаныс сипатына ие және күші мен ұзақтығы бойынша айтарлықтай жағымсыз әсерлерге – стресс факторлары жауап ретінде пайда болады.

Студенттердің психологиялық бейімделу құбылысын сипаттаудан бұрын, адамның кәсіби дамуы мен қалыптасуының маңызды кезеңі ретінде ЖОО-да оқудың бастапқы кезеңін қарастыру қажет. В.М. Кузьминаның пікірінше, студент жаңа әлеуметтік жағдайларға, ұжымға, студенттердің әлеуметтік топ ретіндегі нормалары мен құндылықтарына неғұрлым сәтті бейімделсе, соғұрлым ол әлеуметтік-психологиялық бейімделудің келесі кезеңімен байланысты кәсіби іс-әрекет үшін жеке тәжірибе жинақтайды [16, б.].

Е.Е. Федорова «студенттерді оқу-кәсіби іс-әрекетке бейімдеу» ұғымын студенттердің жоғары оқу орнының білім беру ортасына белсенді ену, кәсіби білімді, дағдыларды игеру қажеттілігін дамыту, кәсіби іс-әрекеттің нормалары мен құндылықтарын иемдену негізінде өмірді ұйымдастыру (бейімделу қажеттілігі) және жаңа мәртебеге қанағаттану, болашақ маманның жеке басын өзін-өзі дамытуға бағытталған (бейімделу) үдерісі ретінде ашып көрсетеді [17, б.24].

О.С. Газманның пікірінше, психологиялық-педагогикалық қолдау тұлғаның физикалық және психикалық даму қиындықтарына байланысты өмірлік өзін-өзі анықтауы, тұлғааралық қарым-қатынас жасауы мақсатында оң эмоцияларын білдіруі, нақты тұлғаның мәселесін шешуге көмектесуі [18, б. 64].

Сонымен, ерекше білім беруге қажеттілігі бар студенттерді жоғары оқу орында білім алу барысында психологиялық-педагогикалық қолдау біртұтас, жүйелі ұйымдастырылған іс-әрекет, оның барысында әрбір білім алушының университеттің білім беру ортасында табысты білім алуы және дамуы үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалады.

Жоғары оқу орындағы психологиялық-педагогикалық қолдаудың мәні білім алушы жастарға жағымсыз факторлардың әсерін азайту, оларды адам өмірінің мәні мен мақсатына қатысты сұрақтарға тәуелсіз, көп арналы жауап іздестіруге қосу арқылы әлемге және өзіне гуманистік көзқарастар жүйесін саналы түрде қалыптастыру деп есептелінеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, университетте студенттер кездесетін қиындықтар мен проблемаларды екі салаға бөлуге болады:

Бірінші сала тұлғааралық адамдар арасындағы әлеуметтік қатынастар, оны екі кіші салаға бөлуге болады: формальды немесе конвенциялық, қатынастардың ішкі саласы және

бейресми немесе тұлғааралық қатынастардың ішкі саласы. Ресми әлеуметтік қатынастар жүйесі адамдардың мінез-құлқы мен ойлауының жалпы қабылданған нормаларының жүйесі. Бейресми қатынастар жүйесі жағдайлар мағыналарының жүйесі. Бұл адамдармен қарым-қатынастың жеке тәжірибесінің нәтижесі, адамдарға эмоционалды түрде сезінетін қатынастарға және олармен қарым-қатынас жағдайларына, яғни сезімдерге негізделген.

Екінші сала академиялық, ол оқу іс-әрекетін тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін іс-әрекеттердің, іскерліктердің, дағдылардың және мінез-құлық тәсілдерінің жеке жүйелерін қалыптастыруды қамтиды. Студенттік кезең тұлғаның қалыптасуының орталық кезеңі ретінде әрекет ететіндігін және оның адамгершілік және эстетикалық сезімдерді дамытуда, мінезді қалыптастыру мен тұрақтандыруда, ересек адамның әлеуметтік рөлдерінің толық жиынтығын игеруде ең белсенді деп санайды: азаматтық, кәсіби және еңбек және т.б.

Осы үдерістердің негізгі аспектілері арқылы жалпы бейімделу, әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық және университеттік бейімделу тәсілдерін талдауға негізделген тұлғалық және кәсіби даму кезеңі ЖОО-дағы психологиялық-педагогикалық бейімделу үдерісі ретінде қарастырылады.

Қорыта келгенде, психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі мақсаты білім беруде өз бетінше ілгерілеу кедергілерін жою болып табылады. Мұнда ерекше білім беруге қажеттілігі бар студенттер көмек көрсету шешімін қабылдау тұрғысынан дербестікті, мәселені шешу жолын таңдау еркіндігін, ал педагог білім беру бағытын таңдауға және оның өтуін сүйемелдеуге көмектесетін кеңесші рөлін атқарауы тиіс.

ЖОО-да ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттерді оқу процесіне бейімдеуді психологиялық-педагогикалық қолдау білім беру үдерісі субъектілері - студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауына, тұлғалық кәсіби дамуына ықпал ететін көпдеңгейлі өзара әрекеттесу ретінде қарастырылады. Мұнда арнайы ұйымдастырылған және бақыланатын үдерістің маңызды аспектілері - мәселелік жағдаятты шешуге бағытталған өзара әрекеттестікке қатыстыру, «кәсіби дамудың бағдарлы өрісін» құруға ықпал етеді.

Бейімдеу үдерісін қарастыратын тұжырымдамаларды талдау нәтижесінде мынадай қорытынды жасалады:

- бейімдеу жеке тұлға мен ортаның пассивті-бейімделгіш және белсенді түрлендіретін қатынастарын сипаттайтын үдеріс ретінде қарастырылады;
- бейімдеу үдеріс ретінде де, адамның қоршаған орта жағдайларына бейімделу жағдайында көрсетілген оның түпкілікті нәтижесі ретінде де қарастырылады;
- бейімдеу үдерісі ішкі тепе-теңдік күйін бұзатын сыртқы жағдайлар өзгерген кезде басталады, мақсаты оны қалпына келтіру, яғни бейімделу күйіне жеткізу;
- бейімдеу үдерісінің нәтижесінде тұлғаның дамуы жүреді.

ЖОО-да ерекше білім алуға қажеттілігі бар студенттердің оқу-кәсіби іс-әрекетті меңгеруі кәсіби мотивацияны, өзін-өзі тануды, кәсіби маңызды қасиеттер мен қабілеттерді қалыптастыруды анықтайды. Сондықтан психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу функциялары білім алушыларға қоғамдық өмірде өзін-өзі тануға және өзін-өзі растауға көмек көрсетуге, олардың дағдыларының спектрін кеңейтуге және әлеуметтік өмірге қатысу мүмкіндіктерін арттыруға бағытталған.

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар студенттерді мамандандырылған психологиялық-педагогикалық қолдау олардың кәсіби білім беруді игеруде жақсы нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған бағдарламаларды дайындаудың қажеттілігін көрсетеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы (05.07.2017. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) 1 тарау, статья 1, тт 21-4.

2. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 26 маусымдағы № 56-VII ҚРЗ.

3. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе: метод. рекомендации/ Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. - Алматы: ННПЦ КП, 2019. - 118с.
4. Рамка мониторинга инклюзивного образования в Республике Казахстан /Г.Ногайбаева, С.Жумажанова, Е.Коротких. – Астана: АО «Информационно-аналитический центр», 2017. – 185с.
5. Тюлькина Ю.С. Сущность и принципы адаптации персонала//Вестник ВГУ. – 2008. – №1: Экономика и управление. – С. 109-113
6. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение/пер. с франц. А. Б. Гофмана. - М., 1995. - С. 352.
7. Лурье С.В. Историческая этнология: учебное пособие для вузов. - 2-е изд. – М., Аспект Пресс, 1998. - 448с.
8. Педагогический словарь. Т.1. – М.: Изд. Академии пед. наук, 1960. - С.24.
9. Постовалова Г.И. О факторах, определяющих адаптационную способность человека//Психологические и социально-психологические особенности адаптации студентов. – Ереван, 1973. - С.18-19.
10. Мовкебаева З.А., Денисова З.А., Оралканова И.А., Жакупова Д.С. Методические рекомендации по подготовке педагогов к внедрению инклюзивного образования. - Алматы: Дайкпресс, 2013. - 165с.
11. Оралканова И.А. Формирование готовности учителей начальных классов к работе в условиях инклюзивного образования: дис. ... докт. философии (PhD). – Алматы, 2014. - 210с.
12. Магауова А.С., Талипова Н.А., Махамбетова Ж.Т. Моделирование психолого-педагогического сопровождения студентов с особыми образовательными потребностями в вузе в условиях инклюзивного образования// КазНПУ имени Абая Вестник Серия «Психология». <https://bulletin-psychology.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/472/463>
<https://doi.org/10.51889/2021-4.1728-7847.09>
13. Садвакасова З.М. Инклюзии в образовании: технологии успешной адаптации студентов «Группы риска»// Казахский национальный университет имени аль-Фараби Вестник. Серия «Педагогические науки». №2 (55). 2018 - С.56-64
14. Андреева Д.А. О понятии адаптации: Исследование адаптации студентов к условиям обучения в вузе. – Москва: Человек и общество, 2006. – 451с.
15. Реан А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика. - СПб.: Прайм-Еврознак, 2006. - С.17.
16. Кузьмина В.М. Эмпатия в студенческом возрасте// <https://cyberleninka.ru/article/n/empatiya-v-studencheskom-vozhraсте/viewer>
17. Федорова Е.Е. Адаптация студентов вузов к учебно-профессиональной деятельности: автореф. дисс. – Магнитогорск 2007. – 24с.
18. Газман О.С. Неклассическое воспитание: От авторитарной педагогики к педагогике свободы. – М.: МИРОС, 2002. - 296 с.

References

1. Qazaqstan Respwblıkasınıñ «Bilim twralı» Zañı (05.07.2017. berilgen özgerister men tolıqtırwlar) 1 taraw, statya 1, tt 21-4.
2. Qazaqstan Respwblıkasınıñ keybir zañnamalıq aktilerine ñnklyuzıvti bilim berw мәseleleri boynsha özgerister men tolıqtırwlar engizw twralı Qazaqstan Respwblıkasınıñ Zañı 2021 jilgi 26 mawsımdağı № 56-VII QRZ.
3. Psikhologo-pedagogicheskoye soprovozhdeniye detey s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostyami v obshcheobrazovatel'noy shkole: metod. rekomendatsii [Psychological and pedagogical support for children with special educational needs in a general education school: a method. recommendations]/ Yeliseyeva I.G., Yersarina A.K. - Almaty: NNPTS KP, 2019. - 118s.

4. Ramka monitoringa inklyuzivnogo obrazovaniya v Respublike Kazakhstan [Monitoring framework for inclusive education in the Republic of Kazakhstan] /G.Nogaybayeva, S.Zhumazhanova, Ye.Korotkikh. – Astana: AO «Informatsionno-analiticheskiy tsentr», 2017. – 185s.
5. Tyulkina Yu.S. Sushchnost' i printsipy adaptatsii personala [Essence and principles of personnel adaptation] //Vestnik VGU. – 2008. – №1: Ekonomika i upravleniye. – S. 109-113
6. Durkheim E. Sotsiologiya. Yeye predmet, metod, prednaznacheniyе [Sociology. Its subject, method, purpose]/per. s frants A. B. Gofmana. - Moscow, 1995. - S. 352.
7. Lurie S.V. Istoricheskaya etnologiya: uchebnoye posobiye dlya vuzov [Historical ethnology: textbook for universities.]. - 2-ye izd. – Moscow: Aspekt Press, 1998. - 448s.
8. Pedagogicheskiy slovar' [Pedagogical dictionary]. T.1. – Moscow: Izd. Akademii ped. nauk, 1960. - S.24.
9. Postovalova G.I. O faktorakh, opredelyayushchikh adaptatsionnyu sposobnost' cheloveka [On the factors that determine the adaptive ability of a person] //Psikhologicheskiye i sotsial'no-psikhologicheskiye osobennosti adaptatsii studentov. – Yerevan, 1973. - S.18-19.
10. Movkebayeva Z.A., Denisova Z.A., Oralkanova I.A., Zhakupova D.S. Metodicheskiye rekomendatsii po podgotovke pedagogov k vnedreniyu inklyuzivnogo obrazovaniya [Guidelines for preparing teachers for the introduction of inclusive education]. - Almaty: Daykpress, 2013. - 165s.
11. Oralkanova I.A. Formirovaniye gotovnosti uchiteley nachal'nykh klassov k rabote v usloviyakh inklyuzivnogo obrazovaniya [Formation of readiness of primary school teachers to work in conditions of inclusive education]: dis. ... dokt. filosofii (PhD). – Almaty, 2014. - 210s.
12. Magauova A.S., Talipova N.A., Makhambetova ZH.T. Modelirovaniye psikhologo-pedagogicheskogo soprovozhdeniya studentov s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostyami v vuze v usloviyakh inklyuzivnogo obrazovaniya [Modeling of psychological and pedagogical support of students with special educational needs at the university in the context of inclusive education]// KazNPU imeni Abaya Vestnik Seriya «Psikhologiya». – 2014. – №1. – S.10-15.
13. Sadvakasova Z.M. Inklyuzii v obrazovanii: tekhnologii uspeshnoy adaptatsii studentov «Gruppy riska» [Inclusions in education: technologies for successful adaptation of students of the "Risk Group"]// Kazakhskiy natsional'nyy universitet imeni al'-Farabi Vestnik. Seriya «Pedagogicheskiye nauki». №2 (55). 2018 - S.56-64
14. Andreyeva D.A. O ponyatii adaptatsii: Issledovaniye adaptatsii studentov k usloviyam obucheniya v vuze [On the concept of adaptation: Study of the adaptation of students to the conditions of study at the university]. – Moscow: Cheloyevk i obshchestvo, 2006. – 451s.
15. Rean A.A. Psikhologiya adaptatsii lichnosti. Analiz. Teoriya. Praktika [Psychology of personality adaptation. Analysis. Theory. Practice]. - SPb.: Praym-Yevroznak, 2006. - S.17.
16. Kuzmina V.M. Empatiya v studencheskom vozraste [Empathy at student age] <https://cyberleninka.ru/article/n/empatiya-v-studencheskom-vozhraste/viewer>
- 17.Fedorova Ye.Ye. Adaptatsiya studentov suzov k uchebno-professional'noy deyatel'nosti [Adaptation of Suzov students to educational and professional activities]: avtoref. diss. – Magnitogorsk 2007. – 24s.
18. Gazman O.S. Neklassicheskoye vospitaniye: Ot avtoritarnoy pedagogiki k pedagogike svobody [Non-classical education: From authoritarian pedagogy to the pedagogy of freedom]. – Moscow: MIROS, 2002. - 296 s.